

Charles Taylor'un 'Modernlik Eleştirisi' Bağlamında 'Bireysellik' ve 'Özgürlük' Sorunları Üzerine Bir Çözümleme

Fikret ÇELİK*

Hayati ÖZGÜR**

Öz

'Modernlik', Aydınlanma ile birlikte 'bireysellik' ve 'özgürlük' olguları bağlamında ortaya koymuş olduğu siyasal ve toplumsal anlamlandırmalar, son 200-250 yıllık süreçte düşünsel ve pratik olarak oldukça paradoksal sonuçlar doğurmuştur. Kısmen olumlu, kısmen olumsuz referanslar üzerinden değerlendirilen bireysellik ve özgürlük perspektifinden ortaya konulan tartışmalar, çok geçmeden 'modernliğin sıkıntıları' üzerinden eleştirel tarzda önemli bir literatürün oluşmasıyla sonuçlanmıştır. Günümüzde de bireyin 'atomize' olması üzerinden, 'liberalizm'in modern olana etkilerini paradoksal olarak ortaya koyma noktasında dünyada bir otorite kabul edilen siyaset felsefecisi Charles Taylor'un (1931-yaşıyor) eleştirileri, gündemi meşgul etmiştir/etmektedir. Taylor'un Avrupa'nın modernleşme sürecine yönelttiği eleştirel bakış, modern olanın bugünkü kavramsal içeriğini tayin eden fikri alt yapısı ve içinde bulunduğumuz dünya düzeninde taşıdığı anlamla yakından ilişkilidir. Bu çalışmada modernliğe yönelik eleştiriler konusunda Taylor'un düşünceleri temel parametre kabul edilerek, modernliğin siyasal ve toplumsal etkileri analiz edilmeye çalışılmaktadır. Buradaki temel amaç, Charles Taylor'un görüşleri üzerinden, günümüzdeki bireysellik ve özgürlük anlayışların modern anlamdaki ele alınış tarzlarının siyasal ve toplumsal yapı üzerindeki etkilerinin gücünü ve onları yönlendirme kapasitesini değerlendirmektir. Konu, Taylor'un bireysellik ve özgürlük görüşlerinin siyasal ve toplumsal bağlamı ve bu bağlam üzerinden fikirler üreten şahsiyetlerin görüşleriyle sınırlandırılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Modernlik Eleştirisi, Charles Taylor, Atomize Birey, Özgürlük, Aydınlanma.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

An Analysis on The Problems of 'Individuality' and 'Freedom' in The Context of Charles Taylor's 'Critique of Modernity'

Abstract

The political and social interpretations of the 'modernity', which are emerged in the context of 'individuality' and 'freedom' together with the Enlightenment, have produced too paradoxical results in the recent 200-250 years. The discussions put forward from the perspective of individuality and freedom, evaluated partly through positive and partly negative references, have soon resulted in the formation of an important literature in a critical style on 'problems of modernity'. Today, Political Philosopher Charles Taylor's (1931-) criticisms, who is accepted as an authority in the world at the point of paradoxically revealing the effects of 'liberalism' on the modern-being through the 'atomized' individual, hold the boards in a quite manner. Taylor's critical view of the modernization process of Europe is closely related to the intellectual background that determines the present conceptual content of the modern-being and its meaning in the world order in where we live. In this study, it is tried to analyze the political and social effects of modernity by accepting Taylor's thoughts on criticism of modernity as the main parameter. The main purpose here is to evaluate the effective power of today's understanding of individuality and freedom in the modern sense on the political and social structure, and the capacity to direct them, through Charles Taylor's views. The subject is limited to the political and social context of Taylor's views on individuality and freedom and the views of the personalities who produce ideas through his context.

Keywords: Critique of modernity, Charles Taylor, Atomized individual, Freedom, Enlightenment.

Article Type: Research Article

*Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, e-mail: fikretcelik@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4510-6912

**Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bilim Uzmanı, e-mail: hayati_ozgur64@outlook.com, ORCID: 0000-0003-3661-4648

1. GİRİŞ

'Modern olma durumu', modernlik, modernite, modernleşme ve modernizm olguları üzerinden üç-dört yüzyıldır entelektüel ve düşünsel bağlamda Batı dünyası başta olmak üzere dünyayı meşgul eden bir şeydir/şeylerden biridir. Bu bağlamda modernizm olgusu felsefi olarak ele alındığında en çok tartışmaya sebep olan konsept iken, bu tartışmanın modernizm üzerinden René Descartes'a¹ (1596-1650) kadar uzandığı genel kabuldür. Descartes'ın "akıl için gerekli gördüğü ve görsel olarak şüphe götürmez şekilde algılamak istediği bilgi arayışı", insanoğlunu etik, bilgi ve estetik noktasında bir 'devrim' niteliğindeki dönüşümlere götürmüştür (Honderich,1995: 583). Akademik tartışmalar bağlamında modern ve modernitenin kullanımı ise "ayrı (sürekli) bir tarihsel değişimle çok güçlü özdeşleştirmeye başlamış ve buna uygun olarak da çok daha zayıf bir kalıcı şimdi olma (Pierson, 2000: 65)" anlamı edinmiş olan bir boyutta sık sık değerlendirme konusu edilmektedir. Özellikle tarihsel bağlamda modernite ile Aydınlanma arasındaki gerilimlerle birlikte, insanoğlunun günümüzdeki düşünsel ve bilgi seviyesine geldiği de diğer önemli olarak kabul edilen bir durumdur. Bu bağlamda ele alındığında da 'modernizm' sosyolojik bağlamda şu şekilde tanımlanmıştır:

On dokuzuncu yüzyıl sonu ile İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar olan dönemde meydana gelen büyük çaplı değişimleri tanımlamakta kullanılan bir terim sayılmaktadır ... (ve) biçimsel olarak (da) derinleşme, üslûpçuluk, içe dönme, teknik gösteriş, içsel olarak kendinden kuşku duymaya yönelik bir harekettir (Marshall, 1999: 508).

Ortaya konan bu sosyolojik tanımın yanı sıra XX. yüzyılın sosyal bilimler alanındaki önemli düşünürlerinden Adorno'nun (1903-1969) bakış açısı üzerinden değerlendirme konusu da edilebilen 'modernlik' de "totalite nosyonunun eskiden özgürleştirici bir felsefenin parçasını oluşturduğunu, fakat bu nosyonun XIX. yüzyılda totalleştirici bir toplumsal sisteme (geçiş)" olarak da nitelendirilmektedir (aktaran Marshall, 1999: 3). Ayrıca XX. yüzyılın kolektivist ideolojileri çerçevesinde de modernleşmenin kabulünün farklı boyutlardan², ancak insanlığın değişim/dönüşümü bağlamında "totalleştirici" boyutuyla birlikte önemli bir kabul olduğu ortaya konduğu görülmüştür.

¹Modern felsefenin zaman zaman babası olarak da nitelendirilen Fransız düşünür René Descartes, çağında hala etkin olduğu düşünülen skolastik düşünceye tamamen karşıt olarak değerlendirilebilecek olan bağlamda tamamen "yeni bir araştırma yöntemi, yeni bir metafizik, yeni bir düzenekçi fizik ve biyoloji, bunlara bağlı olarak da etğin temellerini oluşturacak yeni bir ruhbilim kurmaya girişmiştir". Descartes bu bağlamda modern matematiğin temellerini atma noktasında da geometri ve cebir bilimlerini birleştirerek, "çağdaş analitik geometrinin kurucusu olarak" da kabul edilmektedir. Descartes'in temel amacının, "bütün bilimleri karşılıklı olarak birbirine bağlayan ve onları birleştiren bir şekilde olacağıdır ve Descartes ayrıca da "bilginin başkalarının ne düşündüğü araştırarak değil apaçık sezgilerle, karşı çıkarımlarla elde edilebileceğini savunmuş(tur)". Kesin bilgilere ulaşabilmenin mümkün olduğu savı üzerinden konulara bakan ve algılayan Descartes, modern olarak tanımlanan ve daha sonra bu bağlamda da tartışma konusu olan birçok bilgi ve olgunun ortaya konmasındaki en önemli öncü figür olarak ele alınmasıyla ön plana çıkan bir şahsiyettir (Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz.: Güçlü, Abdülbaki vd. (2003), *Felsefe Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, ss. 355-361).

²Özellikle XX. yüzyılın ilk yarısında toplumların 'totalleştirici' bağlamda düşünceler üzerinden modernleşmeleri sürecinde, dünyada önemli etkileri olan sosyalizmin ve nasyonal-sosyalizm düşüncelerinin önemli şahsiyetlerinin modernlik ile ilgili görüşleri, konunun 'eleştirel' bağlamda ele alınışı noktasında önemli bir etken olmuştur. Modernlik üzerinden gelecek tasavvurları ortaya koyan ünlü Bolşevik siyasetçi ve Marxist Lev Davidoviç Troçki, "Yaşamsal gelenekler çok daha güçlü bir etki yakalayacak. Ortama insan, bir Aristoteles, bir Goethe ya da bir Marx seviyesine ulaşacak. Ve bunların üzerinden yeni zirvelere çıkılacak" diyerek konuyu ele alırken, Nasyonal-sosyalizm ideoloji ve hareketinin lideri Adolf Hitler ise, "Bugün yeni bir insan yaratmak için iş başındayız. Erkekler ve kadınlar daha güçlü, daha sağlıklı olacak: Artık içimizde yeni bir yaşam algısı ve coşkusu var. Ne var ki, insanoğlu ne fiziksel ne de zihinsel olarak, asla bugün olduğu kadar geri kalmamıştı" diyerek, modernliğin insanlığı getireceği noktayı vurgulamaktan geri kalmamıştır (Butler, 2013: 111).

Bu gibi bakış açıları üzerinden genelde sosyal bilimler literatüründe ansiklopedik bağlamda, zaman zaman da ideolojik bağlam üzerinden totalleştirici noktada da ele alınmasına/alınabilmesine rağmen modernlik, özellikle felsefi düzlemde insanoğlunun günümüzdeki yaşadığı sıkıntılı durumun ve olumsuzlukların bir sebebi olarak gördüğü/görme eğilimine girdiği modern olma durumu, post-modern dönem olarak içinde yaşadığımız dönemde birçok önemli Batılı düşünür ve yazar modernliği, düşüncenin yeni anlamı içindeki tüm bilimsel gelişmelerin ele alındığı ve teknolojinin tüm hatlarıyla insanoğluna bir armağan olarak hatta 'seküler' bir varoluşun sebebi olarak görme eğilimini sürdürmektedirler. Çünkü onlara göre, modern dünya, bireyciliğin, öznel olmanın, keşfetmenin, özgürlüğün, eşitliğin, hakların, liberal değerlerin ve hatta ulus-devlet aygıtının var olma nedeni olduğu genel bir kabul olarak ortaya konduğu yegâne yani dünyadır (Gillespie, 2008). Bu bağlamda derinlemesine bir belirleyici olarak ortaya çıkan "liberal bireycilik" ve "sınıf bilinci" arasındaki ilişkilerin tartışılması "kamusal alanın" oluşturulması sürecinde oldukça önemli tartışma alanları olarak ortaya çıkmıştır. Çünkü bunların her biri "rasyonel biçimde tanımlanmış kamusal alanın meydana gelmekte olduğunun farkında" olarak gündeme gelmişlerdir (Ruby, 2012: 119).

Bu siyasal ve toplumsal belirleyiciliklere de bağlı olarak felsefi anlamında belli saikler ve genel kabuller üzerinden eleştirel bağlamı dışında da ele alınabilecek olan modern olma durumu, günümüzü şekillendiren bir olgu olduğuna şüphe duyulmayan bir olgudur. Özellikle Sanayi Devrimi ile birlikte, Batı'nın geçirmiş olduğu baş döndürücü sanatsal, felsefi, toplumsal ve teknolojik dönüşümlerin/değişimlerin adlandırılması noktasında son iki yüzyıla damgasını vurmuş olan bir kavramdır. Ancak dünya tarihinde görülmemiş düzeydeki bu baş döndürücü dönüşüm/değişim sürecinin önce Batı'da, daha sonra ise tüm dünya ölçeğinde oluşturmuş olduğu 'gerilimler' ve 'tartışmalar' günümüzde önemli bir literatürün oluşmasına neden olmuştur. Bu noktada 'gerilimler' derken, bunun bireysel ve toplumsal, aynı zamanda da siyasal bazda pratik olarak gerçekleştirmiş oldukları 'travmatik' gelişmelere yapılan vurgu üzerinden Eisenstadt tarafından şu şekilde ifade edilmeye çalışılmıştır:

Batı'ya ait kurumsal kalıpların, düşünme ve davranma biçimlerinin ve bunlara eşlik eden ne acil ne de apaçık olan insan imajlarının (örneğin, rasyonel, özgür, ulusal ve kapitalist olan) ihdasını gerektirmiştir. Daha doğrusu modernlik ve geleneklerin yeniden düzenlenmesi ve yorumlanması ve ayırımın devam etmesi; sürekli yeniden yapılandırılan Batıyı ve diğer olumlu ve olumsuz düşünceleri içeren kolektif kavrayışlarda kendi zıtlıklarını ve gerilimlerini taşıyan, yeni politik ve kurumsal düzenlemelerle kültürel programların artmasını ortaya çıkaran (bir durum) (aktaran Rundell, 2016: 966).

Bu bağlamdaki bakış açılarının büyük kısmı son 30-40 yıllık süreçte modernliğin olumsuz yönlerini büyük oranda ön plana çıkaran bir mahiyete bürünmüştür. Kanadalı bir düşünür ve yazar Charles Taylor³ (1931-yaşıyor) da Avrupa'nın modernleşme sürecine yönelttiği eleştirilerle tanınan önemli post-modern düşünürlerinden biri olarak görülmektedir/gösterilmektedir. Aynı zamanda liberal değerlerin bir çok anlamda tartışmaya açıldığı bir çok siyaset felsefesi alanlarında dünyada ses getiren

³Çağdaş sosyal bilim yazınında ve özellikle modernlik, kimlik, sekülerizm, komünoterizm ve çokkültürlü(cü)lük konularında yirminci yüzyılın son çeyreği ile yirmi birinci yüzyılın ilk çeyreğinde üretmiş olduğu fikirleri entelektüel ve akademik alanda tartışma oluşturmuş/oluşturan önemli düşünür ve yazarlardan biri olan Kanada'nın Fransızca konuşulan eyaleti *Québec*'li Charles Taylor, aynı zamanda McGill Üniversitesi'nde de siyaset felsefesi profesörüdür. Hegelci bir düşünür olarak görülen Charles Taylor'un birçoğu uluslararası ödül almış olan önemli eserleri; *Modernliğin Sıkıntıları*, *Laiklik ve İnanç Özgürlüğü*, *Çokkültürcülük*, *Seküler Çağ*, *Modern Toplumsal Tahayyüller*, *Hegel ve Modern Toplum*, *Benlin Kaynakları* ve *Hegel Üzerine Yorumlar* gibi eserler başta olmak üzere, büyük kısmı Türkçe'ye de çevrilmiş olan onlarca telif ve editörlük yaptığı kitabı ile makalesi bulunmaktadır.

çalışmaların da sahibi olan ve pratik olarak da siyasetin içinde biri olan Charles Taylor'un bakış açısına göre modern olanın bugünkü kavramsal içeriğini tayin eden fikri alt yapısı ve içinde bulunduğumuz dünya düzeninde taşıdığı anlamla yakından ilişkilidir. Onun eleştirilerinde modernleşmenin geldiği noktada neden olduğu olumsuzluklara dikkat çekilmekte ve bunların giderilmesi yönünde kimi çözüm önerileri ortaya konulmaktadır. Taylor aynı zamanda toplumsal bağlamda da bazı bakış açılarına göre siyaset ile ontoloji arasındaki ilişkiyi aydınlatma yönünde ortaya koyduğu modernlik eleştirisiyle ön plana çıkarken, Onun bireycilik düşüncesinde insanın 'atomize' olmasını ön plana çıkarması önemlidir. Bu bağlamda kolektivizm ile liberal düşüncelerin arasındaki üstünlük probleminin Taylor tarafından 'bütüncül' bir siyasal problem olması noktasında insanoğlunun geldiği noktayı tartışmaya açması (de Lara, 2003), onun düşüncelerinin toplumsal ve siyasal bir sorun alanı olarak modern anlamda 'bireysellik' ve 'özgürlük' nosyonuna yüklediği anlamların/anlamlandırmaların ele alınarak, değerlendirilmesini siyasal düşünceler noktasında gerekli kılmaktadır.

Bu çalışmada modernliğe yönelik eleştiriler konusunda dünyada kabul edilmiş bir otorite olarak kabul edilen Charles Taylor'un düşünceleri temel parametre kabul edilerek, modern toplumun siyasal ve toplumsal etkileri ortaya konmaya çalışılacaktır. Buradaki temel amaç, Charles Taylor'un görüşleri üzerinden, günümüzdeki bireysellik ve özgürlük anlayışların modern anlamdaki ele alınış tarzlarının siyasal ve toplumsal yapı üzerindeki etkilerinin gücü ve onları yönlendirme kapasitesi değerlendirilecektir.

Bu bağlamda öncelikle ilk bölümde özellikle Aydınlanma ve XIX. yüzyıldaki sanayi toplumunun oluşum ve gelişim sürecinde modern bireyin ortaya çıkışının siyasal ve toplumsal etkileri anlaşılmasına çalışılacaktır. Çalışmanın ikinci bölümünde de Taylor'un modernlik eleştirisinde bizzat kendi ortaya koymuş olduğu kavramsal konsept ile literatürde önemli bir yeri olan 'araçsal akıl' düşüncesi üzerinden özgürlük ile birey arasındaki toplumsal ve siyasal ilişkiler bağlamında 'negatif' boyutlu yorumların değerlendirilmesine çalışılacaktır. Çalışma bir sonuç ve değerlendirmeye nihayetlendirilecektir. Metinde derinlemesine 'içerik analizi' kullanılacaktır. Bunun içinde özellikle Taylor'un konuyla direkt bağlantılı çalışmalarını içeren 'birincil' ve onun görüşlerini yorumlayan, aynı zamanda da modernlik eleştirisi noktasında çalışmaları olan çağdaş yazarların görüşlerini içeren yine 'birincil' ve 'ikincil' kaynaklardan faydalanılmıştır. Bu bağlamda Taylor'un direkt ve dolaylı alıntılar ile görüşleri, aynı zamanda da çağdaş yazarların düşünceleri de konuya farklı boyutlar katılabilmesi amacıyla konuya eleştirel ve destekler mahiyetteki bakış açıları üzerinden değerlendirilmeye çalışılarak, konu geniş bir perspektiften ele alınacaktır. Konu, Taylor'un bireysellik ve özgürlük görüşlerinin siyasal ve toplumsal bağlamı ve bu bağlam üzerinden fikirler üreten şahsiyetlerin görüşleriyle sınırlandırılacaktır. Ayrıca ele alınan konu, metinde zikredilen görüşlerin daha net anlaşılması ve ele alınan tartışma alanlarının taraflarının düşüncelerinin daha geniş olarak değerlendirilebilmesi için, dipnotlar marifetiyle okuyucuya sunulacaktır.

2. MODERN BİREYİN ORTAYA ÇIKIŞININ SİYASAL VE TOPLUMSAL ETKİLERİ

Bauman'a göre (1999: 196), modern toplum, en azından Batı dünyası baz alınarak yaklaşık üç yüzyıl önce kurulan ve hala içinde yaşadığımız bir toplum türü olarak karşımızda duran bir varlıktır. Özellikle de Fransız Devrimi, modern anlayışların ve düşüncelerin, bilinçli ve iradi bir şekilde somutlaştığı uygulamalara sahne olmuştur. Devrimci değişimin, aydınlanmacı bilinçle/zihinle omuz omuza verdiği XIX. yüzyıl, yeniye dair ne varsa topyekün düzeyde hayat bulduğu bir dönemi temsil etmiştir. Dolayısıyla da bu dönemde bir atılım olarak pratik edilen modernleşme süreci, yeniye dair ne varsa, toplumun tüm alanlarına nüfuz etmesinden hareketle, özde modern olanın toplumsal etkinlik

kazanmasından başka bir şey değildir. Bu durumda, Taylor'un modernlik bağlamında ortaya koyduğu eleştirilerini, sadece Avrupa modernleşmesinin gelişim seyri ve vardığı nokta ile değil, modernliğin ne olduğu, hangi fikrîsel düzlemde tanımlandığı ve tedavüle nasıl girdiği ile ilgili olarak da okumak gerekmektedir. Birazdan görüleceği üzere, Taylor'da modernlik noktasında tezahür eden eleştirel anlatı, kimi yönleriyle, bu modernliğin üzerine yükseldiği düşünsel dayanakların inşa edildiği aydınlanma fikrini de ihtiva etmektedir. Esasında, modernleşme olgusuna ve modern olana yöneltilen her eleştiri, Aydınlanma temelli/eksenli bir bakışı gerekli kılmaktadır (Taylor, 2014: 844-845). Ortaçağ'a özgü değerlerin sorgulanmasıyla başlayan Avrupa modernliğinin serüveni, ortaya çıktığı zamanın mevcut koşullarına göre devrim sayılabilecek bir dizi gelişmenin izinde, Aydınlanma fikrinde bugünkü temel formuna kavuşmuş, bu haliyle Fransız Devrimi'ne zemin hazırlamış ve nihayetinde üstlendiği fonksiyonla XIX. yüzyıl modernleşmesine doğrudan yöne vermiştir.

Taylor'ın modernlik karşısında geliştirdiği eleştirel görüşleri iki başlıkta toplanır. Daha alt kategorilerinde içerdiği söylemlere bağlı olarak birbirleriyle iç içe geçmiş bütüncül bir görünüm arz eden bu başlıklardan ilki, çokkültürlü(cü)lüktür. Taylor'a (2014) göre, düşünsel temelleri Aydınlanma'nın evrensellik anlatısında atılan ve modernleşme süresince, artan bir eğilimle farklılıkların çıkar esası politikalara feda edilmesine ve bu cihette göz ardı edilmesine neden olan tek tipleştirici yaklaşımın eleştirel bir okuması olan çokkültürlü(cü)lük, Taylor'un modernliğe yönelttiği eleştirilerin merkezinde yer almaktadır. Taylor'un bu bağlamdaki en önemli çalışmasının adı da olan *Modernliğin Sıkıntıları*⁴ olarak gördüğü ve diğer başlık kategorilerini meydana getiren sorunların her birinde, kültürel düzlemde belirme yahut kültürel düzeyli bir hüviyete bürünme riski her zaman için mümkündür. Ona göre, bu durumun doğal bir sonucu olarak, modernliğin sıkıntıları, çok kültürcü anlayışı yadsıyan içerikleri üretmekte, bu içeriklerin benimsenmesi, tüketilmesi ve yaygınlık kazanması üzerinden farklılıkların tek tip kılındığı toplumların çoğalmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla, her iki başlıkta da, modernlik eleştirisi kaçınılmaz bir olgu olarak karşımıza çıkar; yine bu eleştirilerin ortaya konması, tartışılması ve bu meyanda işaret edilen sorunların giderilmesine yönelik çözüm önerilerinin geliştirilmesi, benzer şekilde her iki başlıkta da karşılık bulan unsurların dikkate alındığı, iki boyutlu bir fikri düzlemin inşasını gerektirmektedir.

Bu iç içe geçmiş bütünlük yapı, Taylor'un görüşleri arasındaki geçişkenliği olanaklı kılarken eleştirel anlatıyı da derinleştirmektedir; anlatı derinleştikçe bünyesinde barındırdığı söylem ve argümanlar da o nispette etkili bir motif kazanmakta ve bu sayede çok daha geniş bir ölçekte kabul görmeleri mümkün olmaktadır. Zira bu noktada her bir eleştirel söylemin, diğeriyle bağıntılı şekilde kavramsallaştırılması, eleştirel dilin etkinliğini artırmakta ve gerek tümel görünümüyle gerekse tikel yönüyle söz konusu söylemlerin yok sayılmasını/görmezden gelinmesini neredeyse imkânsız hale getirmektedir. Söz gelimi, modernliğin yarattığı bir sıkıntı olarak Aydınlanma bireyciliğinin bencillik üzerinden değerlendirilen türü, şahsi çıkarların/kişisel arzuların ortak değerlerin yahut toplumsal menfaatin ötelenmesi adına öncelenmesini gerektirdiği için (Ünal, 2019: 342; Kocakula ve Altunoğlu, 2017: 59; Yılmaz, 2020: 40), kültürel ilişkilerin seyrinde, farklı kültürlerin ihmal edilmesinde de belirleyici olabilmektedir. Bu durumda da şüphesiz bu noktada 'ben-merkezci' bakış, boyut değiştirmekte, esas alınan kültürün değerlerine göre o kültürün hâkim bakışına kaynaklık edecek şekilde işlevselleştirilmektedir. Bu aşamada, eleştirel anlatımın iki farklı boyutta gerçeklik kazandığı gözlerden kaçmamalıdır. Bireyciliğin bencillik bağlamında ele alınan görüşlerine yöneltilen eleştiriler, beraberinde kültürel düzeyde karşılık bulan tahakküm edici tutumun eleştirilmesini getirmektedir.

⁴ Bu başlık altında Charles Taylor'un ele aldığı düşünceler ve öne sürdüğü modernlik eleştirileri bağlamında ortaya konan bireysellik ve özgürlüğe ilişkin bakış açısına yönelik olarak bu metinde genel olarak atıf yapılacak metin, Charles Taylor'un, "*Modernliğin Sıkıntıları*. (Çev: Uğur Canbilen). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995" adlı eseri olacaktır.

Aynı dil, bir başka sıkıntı olan araçsal akılda da karşımıza çıkar. Aklın araçsallaştırıldığı koşullarda, insan hayatı keyfilik esasına göre tercih edilen seçimler üzerinden düzenlendiği için (Onur,2016:80-81; Karamolla ve Kiriş, 2020: 3569), kültürel ilişkilerin seyri ve tayini hususunda da aynı eğilimin ortaya çıkması imkân dâhilindedir. Hatırlamak da fayda var ki, kültür, gerek devletler ve medeniyetler ekseninde, gerek toplumsal kurumların işleyişinde gerekse bireysel yaşam örüntülerinde karakteristik niteliğiyle önemli bir yer teşkil eder. İnsanın kültürel bir varlık olduğu gerçeği, araçsal aklın seçimine tabi kılınmış seçeneklerin, kültür düzleminde de tecelli edebileceğini göstermiştir.

Modern bireyin doğuşu, bireysel kimliğin elde edilmesi, özgür irade ve ahlâki seçimlerde bulunma edimiyle açıklanır, kişinin kendi aklı ve iradesiyle özgür ve ahlâki tercihlerde bulunması, bireyselliğin ideal anlatısını meydana getirir. Bu anlatı, Aydınlanma bireyciliğinin müspet anlamını açığa çıkartır; bireyin özgürlüğü kaçınılmaz, ahlâki edimleri ise gereklidir (Timuçin,2007:52) ve aynı zamanda bu anlayışın zamanla ortaya çıktığını, olumsuz yönde bir değişim geçirmesiyle belirlediğini söyler; “bireycilik, 19.yüzyılda *Sosyal Darwinizm*⁵ olarak bilinen belirgin bir liberalizme dönüşmüştür”(Loo ve Reijen, 2003: 169).

Bu noktada Taylor'un bireycilik üzerinden işlevsel yönde bir liberalizm eleştirisi ön plana çıkmaktadır. Öyle ki Taylor'a göre “liberalizmin kimlik taleplerine açık olmama gibi bir kusuru vardır”. Ancak bu bir değil bir birkaç liberalizm olduğunu bize göstermesi noktasında önemlidir. Çünkü bir başka liberalizm de vardır ki “bir toplumun bir iyi yaşam tanımıyla yönlendirilebileceği düşüncesini de kapsar”. Mesela bu liberalizme göre, “kültürünün ve *Québec* dilinin korunmasının gerçek bir 'hayatta kalma' siyaseti içeren ortak bir amaç oluşturduğu” kabul edilir. İşte burada Taylor'a göre, liberalizm içindeki bireysellik ve 'tarafsızlık' anlayışına ters olarak bir 'kolektif' amaç söz konusu olabilir (aktaran Audier, 2006: 119-122). Bu durum birçok anlamda liberalizmin birçok farklı yönü ile modern bağlamdaki farklı okumalarının olabilmesi noktasında ciddi bir belirsizliği doğurması gibi bir sonucu bize verebilmektedir.

Bu ve bu gibi farklı bakış açılarını aynı bünye içinde barındırabilen bağlamda fikirleri iç içe barındırabilen Aydınlanma'nın sorgulayıcı mantığının etkili olduğu düşünülebilir. Ancak geleneksel kurumların temelleri Aydınlanma düşüncesinin farklı, hatta birbiriyle çalışan birçok yönü üzerinden sarsılırken, XVIII. yüzyılın sonunda cereyan eden Fransız Devrimi'nin düşünsel paradoksların normal olarak algılanması noktasında geri dönüşü olmayan güçlü değişimlere yol açtığı da önemli bir durumdur (Doyle, 2015: 115-116). Değişimin şiddeti, öfkesi ve yarattığı yıkım, bir kez daha iradi etkinliğin hanesine yazılır. Bu ifadelerin ışığında, bireyciliğin bencil ve sorunlu bir boyut kazanmasında, aydınlanma düşüncesinin bireyci söylemi hususi bir yer teşkil eder (Taylor, 1995: 25; Aydın, 2014: 92-93). Bu anlayış aydınlanmacıların görüşlerinde, aklını ve iradesini baskılayan tüm otoriter unsurlardan kurtulmanın yollarını keşfeden dönem Avrupa insanı, Devrim'le birlikte iradi değişimin ilk adımlarını atmaya başlamıştır. Bu yanıyla devrim, kitlesel niteliğine karşın, Aydınlanma bireyciliğinin sınındığı tarihi bir vaka olarak kayda geçer.

⁵Liberalizmin *Sosyal Darwinizm*'le olan ilişkisi, bireyciliğin sorunlu türüne yönelik bir okumayı olanaklı kılar, toplumda en güçlü olanın ayakta kalması fikrinden hareketle, servet, sosyal konum ve siyasi iktidar eşitsizliklerini doğal ve kaçınılmaz olarak gören ve meşru sayan *Sosyal Darwinizm*(Heywood,2015:68), bu bakımda bireyciliğin bir uç versiyonu olarak, radikal bireyciliği temsil etmektedir. *Sosyal Darwinizm*, kişisel tatmin duygusunun maksimize edildiği bir toplum modeli öngörür, liberalizmin *laissez faire* prensibiyle bütünleşik ve iç içe geçmiş biçimde değerlendirilmesi gereken bu durum, sonuçta aşırı bireyci bir tutumun geliştirilmesine neden olmuştur (Dursunoğlu, 2016: 214). Böyle bir okuma, Taylor'un liberal öğretinin bireycilik söylemi karşısında mesafeli duruşunu anlamak açısından da kayda değer bazı verileri bize sunması adına önemlidir.

Bu süreçte aydınlanmanın bireyci vaazına yönelik eleştirel bir bakış geliştirmesi, doğal olarak liberal olmanın gerektirdiği düşünüş tarzından uzaklaşılmasına da neden olsa, bireysel farklılıkların önemine yaptığı vurgu, bu farklılıkların bir toplumsal konsensüs nezdinde güvence altına alınmasında gösterdiği hassasiyet, onu bir kez daha liberal öğretinin sınırlarına yaklaştırır. Ancak bireyciliğin, sorunlu açılımı ve farklılıkların göz ardı edilmesine yol açan bencil karakteri, en nihayetinde düşünürün fikirleri itibarıyla liberal felsefeye mesafeli olmasında etkili olmuştur. Bu durum, Taylor'un çok kültürcülük kapsamındaki görüşlerinin de çıkış noktasını oluşturur.

Bu bağlamda Taylor'un atomize bireyin toplumsal sıkıntıları üzerinden geliştirmeye çalıştığı çokkültürlü(cü)lük fikrini de içeren geniş perspektifli modernlik eleştirisi, modern bireyciliğin tarihi serüvenine ışık tutmakta ve gelinen noktada kendini beğenmişlik temelde baş gösteren krizin nasıl giderilebileceğine yönelik bir çözüm önerisi olarak karşılık bulmaktadır. Bu meyanda zikredilen görüşlerin mevcudiyetinde aynı zamanda modernliğin eleştirel bir anlatısı ortaya konmaktadır.

Taylor modern sosyolojik olanı anlamaya benlik ve tanınma kavramlarını çözümlemeye çalışarak başlar. Her iki kavramın da tarih sahnesine çıkışı, modern öncesi zamanları, modern dönemlerden ayıran gelişmelerin izinde gerçekleşir. Kişinin benliği, onun bireysel niteliklerini işaret eder (Taylor, 2000: 42). Ancak bunların her biri, kişinin toplumla olan münasebetini de belirler. Kimliğin tezahür ettiği koşullar, bu bakımdan çeşitlilik arz eden bir görünüm teşkil eder. İyi hayattan ne anlaşılması gerektiği yahut gündelik hayatın hangi değerler üzerinden dizayn edildiği gibi hususlar da dahi, bireyin kimliğinin tespiti elzemdir, kimlikle kişinin hayatını anlamlandırması arasında sıkı bir ilişki vardır (Taylor, 2012: 90). Bu gerçeklik, bireyin kimliğinin belirlenmesi sürecini önceler. Kişinin hayatını tayin eden, ötesinde bu hayata müdahil olan kimliğin, nasıl ortaya çıktığını bilmek, sonrası için, tanınma ve kabul görme aşamaları için de yarar sağlar. Bireyin içinden çıktığı kültürün ve ilişkili olduğu çevrenin özellikleri hem bireysel hem de toplumsal etkinliğinin düzeyini tayin etmektedir. Etkinliğin hayat sahası ister bireysel, ister toplumsal olsun benliğin belirlenmesi kadar, tanınmanın derecesiyle alakalıdır. Her iki süreç de karşılıklı etkileşim esasına dayanarak işler. Bireysel kimliğin tanınması, tanınma öncesi ve tanınma evresine ait bilgilerin elde edilmesi/verilerin toplanması ve bunların pratik kullanım kazanmasıyla beraber gerçekleşir ki; bu durumda bireyin tanımlanmasında belirleyici olan özellikler, tanınma aşamasıyla doğrudan ilişkili olarak ortaya çıkabilmektedir (Taylor, 2000).

Taylor, bireyin modernliğin başlı başına bir değer haline gelmesiyle birlikte önem kazandığını belirtir, çünkü modern öncesi zamanların toplumsal ilişkileri hiyerarşi temelinde kurulduğu için, benlik de büyük ölçüde bu doğrultuda belirlenmektedir. Bireysel iradenin ve akli deneyimin örselendiği böylesi bir ortamda, benlik sorunu da ortadan kalkacaktır. Zira kişinin gözlerini açtığı dünyanın hiyerarşik yasaları ve teamül niteliği taşıyan alışkanlıkları, kimliğin kendiliğinden tanımlanmasına neden olmaktadır. Taylor bu durumu, "toplumsal sıradüzen olarak hiyerarşi" olarak kavramsallaştırır (2000: 43). Modern zamanların irade ekseninde tecelli eden toplumsal ilişkilerin aksine, bu dönemde toplum, sınıfsal örgütlenmenin önceden belirlediği ilişkiler ağıyla yönetilir. Söz gelimi bir soylunun benliği, statüsü ve yine bunların izinde diğer sınıflarla olan ilişkisi, henüz doğduğu anda tayin edilmektedir. Yine bir köylünün toplumsal ilişkilerin seyri noktasında nasıl bir tutum takınacağı, mevcut sosyal konumu ile irtibatlı olarak, daha başından bellidir. İradi etkinliği, bireylerin oluşumu, tanımlanması ve tecellisinde olumsuzlayan ve işlevsiz kılan bu anlayış, modern öncesi dönemler için geçerlidir (Berke, 2018: 81).

Modernlik görüntüleri ile birlikte, bu anlayış etkisini yitirmeye başlar; artık bireyin belirlenmesi, iradi olanın etkinliğinde bir sorun teşkil eder. Bireysel ve toplumsal bağlamdaki benlik sorunu, bu anlamda düşünsel dayanaklarını XVII. yüzyıl doğal haklar teorisinden çıkarsa da esasında çok daha eskiye, Rönesans Avrupa'sına kadar uzanmaktadır. Rönesans'la birlikte hümanist felsefenin

ortaya çıkışı, insana verilen değer artması, evrene ilişkin soruların doğa yöntemleriyle irdelenmesi, insan hayatının anlamlandırılması ve bilinmez olanın bilinmesi noktasında, dini eksenli/Tanrı merkezli Ortaçağ anlatısının yerini dünyevi bakışın bir uzamı olan hümanist eğilimin almıştır. Bu durumda da iradi olanın önemini artıran ve varlık sahasını genişleten birçok gelişmeler olarak kayda geçmiştir. Bacon'un bilgi gücüdür anlayışı -bilgi ile insan gücü eş anlamlıdır (aktaran Topdemir, 2011: 105)-, Descartes'in '*Cogito, ergosum*' su,⁶ve Newton'un sentezi bu noktada ön plana çıkar (Can, 2009: 108).

Taylor'un burada bireysel benlik sorununa dikkat çektiği koşullar böylesi bir ortamda cereyan eder. Yukarıda zikredilen gelişmelerin izinde, modern öncesi zamanları tanımlayan, başta hiyerarşik yapı ve sınıfsal toplum örgütlenmesi olmak üzere, toplumsal dokuyu meydana getiren ve insan ilişkilerini belirleyen tüm geleneksel değerler, bu doğrultuda aşınmaya ve mevcut dayanaklarını yitirmeye başlarlar (Taylor, 2000: 44; Taylor, 1995). Geleneksel olanın yaşadığı bu aşınma, modernlik görüntüleri içerisinde, Taylor'un ilk eleştirel dokunuşunu yaptığı yer olması bakımından bilhassa önemlidir. Taylor, bireysel kimliğin inşasında ve ideal hayata ulaşmada, kişisel hayat deneyiminin gerekliliğini savunur. Ancak, buna karşın modernliğin kullanım değerine ilişkin görüşlerinde, iradenin sınırsız bir eğilime bürünmesine şerh koyar, yukarıda bahsi geçen gelişmelerin ve son kertede Aydınlanmanın yarattığı değişimin bir ifadesi olarak irade büyük bir özgürlük alanı, diğer bir deyişle muazzam bir hareket serbestliği elde etmeye başlar.

Bu anlamıyla Taylor, temelleri sarsılan ve yıkıma uğrayan söz konusu yerleşik değer ve uygulamaları, aynı zamanda müspet özellikleriyle⁷ değerlendirir. Bunların sorgulanması ve insan iradesini sınırlayan otoriter etkilerinin sınırlandırılması, bireyciliğin gelişimi açısından yararlıdır, ancak her birinin aynı zamanda bir toplumsal misyonu yerine getirdiği ve bu bakımdan işlevsel bir mahiyete sahip oldukları düşünüldüğünde ise bu durum beraberinde negatif sonuçlara da yol açacaktır (Erincik, 2012: 149; Berke, 2018: 81-82; Satıcı, 2016: 179-180). Bu ifadelerden hareketle, modern zamanlar anlatısı, bir taraftan benlik, tanınma, kabul görme gibi kavram, oluşum ve süreçlerin önemini artırmıştır. Bu minvalde modernleşme, kültür eksenli politika, yaklaşım ve görüşlere yaygınlık kazandırmıştır. Ancak öte yandan ideal toplum düzeninin, aklın kullanımı ve iradenin etkin kılınması üzerinden, öncelikle zihinlerde filizlenen bir aydınlanma ile gerçekleşeceği savına kaynaklık etmiştir, bu sav, modern bireyin ortaya çıkışını müjdeler. Bireyciliğin gelişimi, Taylor'un modernlik eleştirisi ve atomize bireye karşı çok kültürcü söylemlerinin önemli uğrak noktalarından biridir. Aydınlanmanın birey söylemi iradi olanı yüceltirken, doğal olarak bireysel kimliğin belirlenmesi, elde edilmesi ve tanımlanması hususlarında da aynı iradeye vurgu yapmıştır. Taylor'un bu noktadaki karşı çıkışı oldukça önemlidir.

⁶*Cogito, ergosum*: düşünüyorum, öyleyse varım.

⁷Taylor'un kullandığı şekliyle, "bir toplum içindeki bireylere ortak bir anlam ufku sağlayan; muğlak ve örtük bilme tarzlarından, pratiklerden oluşan; karmaşık anlama ve anlamlandırma tarzlarını" ifade eden toplumsal tahayyül kavramı, bu bakımdan sadece müspet bir anlamı karşılamaz, aynı zamanda önemli bir misyonu da yerine getirir: Geleneksel toplumlarda, anlamlı bir hayatın temel bileşenleri, söz konusu tahayyüller aracılığıyla belirlendiği için, bunların yitirilmesi, tabiatıyla menfi sonuçlara gebedir. En açık ifadesiyle, bir toplumsal tahayyül, bir anlamlandırma gerecidir. Taylor'un deyişiyle toplumsal tahayyül, "sıradan insanların toplumsal çevrelerini anlama, imgeleme tarzlarını açığa çıkarması, toplumun büyük bir çoğunluğu tarafından paylaşılan ortak uygulamaları içermesi nedeniyle" işlevseldir (Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: Orangül Demir, Ezgi (2018), "Charles Taylor'da Kimlik ve Siyaset İlişkisi", *Kaygı Dergisi*, sayı: 31, ss. 1-21). Bu meydana, bireyciliğin gelişimi, her ne kadar iradi olanı baskılayan unsurların nihayetini getirirse de, geleneksel bir toplumda, ortak anlam ufku/değerler dünyasını ifade eden toplumsal tahayyüllerin zarar görmesine de neden olmuştur.

3. 'ARAÇSAL AKIL' BAĞLAMINDA ÖZGÜRLÜĞÜN YİTİRİLMESİ

Modern dönem insanının birey olma yolunda girdiği mücadele, bireysel çıkarların maksimize edildiği ve bu hususta her türden sınırin keyfilik esasına göre ihlal edildiği bir düzeyi işaret eder, belirtildiği üzere aydınlanma bireyinin dünyası, özgürlük⁸ kadar ahlâki olmanın gerektirdiği birtakım yükümlülükleri de kapsar, ancak pratikte bireyciliğin ahlâki boyutu zamanla etkisini yitirir. Uzun yıllar farklı toplumsal sınıf oluşumları sürecinde baskı ve zulüm altında yaşayan önemli sayıdaki Avrupa insanı için özgürlüklerin getirdiği kazanımlar çok daha önemlidir ve eski düzeni meydana getiren toplumsal tahayyüllerin son bulması, bir başka anlamda iradeyi sınırlandıran unsurların ortadan kaldırılmasını ifade eder.⁹ Böyle bir ortamda, akıl ve özgür irade her şeyin yegâne ölçüsü haline gelecektir ki bu durumda ahlâki olma adına ne varsa, kişisel çıkarın birer nesnesine dönüşecektir. Araçsal aklın kendisi gösterdiği, var oluş yasalarını dikte ettiği yer tam da burasıdır.

Aydınlanmanın akla yüklediği misyon, araç/amaç birlikteliğinde karşılık görür, aydınlanma düşünürleri her şeyden öte aklın düzenini, yani akla ait olan bir düzeni inşaaya yönelirler (Duman, 2010: 48), bu bakımdan ideal toplum düzenini niteleyen özellikler, akılla temellendirilmektedir. Akılcı düzen söylemi, aklın amaca dönük yönünü ifşa eder, ancak bu akıl bir noktada araçsal bir mahiyete de sahiptir, yöntem sorununun giderilmesi anlamında ele alınabilecek bu araçsal görünüm, bir amaç olarak akılcı düzene nasıl ulaşılacağı yolunu gösterir (Duman, 2010). Aklın bir yöntem olarak araçsallığı, en çok ve bilhassa eleştireliliğinde, yani sorgulayıcı mantığında tecelli eder. Kant malum aydınlanma tanımında, dönem insanını aklını kullanmaya davet etmesi, bu gerçeğin bir ifadesidir, aydınlanmada idealize edilen her bir tasarı, ancak akılcı bir sürecin izinde hayat bulabilir. Şu halde aydınlanma düşüncesinde, akıl hem bir amaç hem de bu amacın gerçekleşmesinde yöntem sorununu gideren bir içerikte, bir araç olarak kavramsallaştırılmıştır.¹⁰ Araçsal akıl eleştirisi, bu anlamda aydınlanma aklının amaca dönük araçsallığından farklı bir içerik teşkil eder. İlk kez Adorno ve

⁸ Özgürlüğün, toplumsal kökenlerinin incelenmesi konunun daha net anlaşılabilmesi noktasında belirleyici olabilir. Bu bağlamda, "bağımlılıklar ağında ve dolayısıyla insan etkileşiminin içeriğinde art arda değişikliklere neden olan ve özgürlük söyleminin dile getirdiği irili ufaklı toplumsal temsil dönüşümlerini ve kaymaları" siyasal ve toplumsal olan noktasında ön plana çıkmaktadır. Bu süreçte, "böylesi her kaymanın, çağdaşlarına çözülmemiş toplumsal bir sorun gibi görünen, eski kavramların reddini ya da yenilikçi kullanımlarını talep eden toplumsal gerginlikler yarattığı varsayılır". Bu durumda Bauman'a göre, "özgürlük tarihi, belirli çatışma ve güç kavgalarıyla geniş çapta toplumsal temsil üzerinden geçen bir köprü(dür)". Böylece, "bir durumdan ziyade bir eyleme atfedilen en eski özgürlük düşüncesi" yerini insan hakları bağlamı 'özgür irade' üzerinden yeniden şekillendirilmiştir (2018: 44-45).

⁹ 'Araçsal aklın' gelişiminde, eski düzenlerin bir kenara itilmesinin oldukça önemli olduğunu aktaran Taylor, toplumdaki kutsal yapının çöküşü ile beraber her şeyin çıkar üzerine temellenmeye başladığını belirtir. Bireysel iradenin özgürlük noktasında tecelli edişi ve gerekliliği bir yana, kutsallığa haiz bir toplum düzeninin yok edilmesi, aklın araçsallaştırıldığı koşulların yaratımına yol açmaktadır, bireyi çıkarlarıyla baş başa bırakan ve bu doğrultuda bencil kararlar almasına neden olan kendini beğenen ve kendisinden başkasını düşünmeyen eğilim, bu koşullarda filizlenir (Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Charles Taylor (1995), *Modernliğin Sıkıntıları*, Çev: Uğur Canbilen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul).

¹⁰ Yaşadığı çağın insanlarını aklın kullanımı noktasında aydınlanma'ya davet eden Kant, bu yönüyle aklın araçsal boyutunu öne çıkartır, aydınlanmış olmak için, aklın etkin kılınması ve buna engel teşkil eden otoriter yapılara son verilmesi gerekmektedir. Akıl, aydınlanmış olmanın temel bir aracı, başlıca yöntemidir. Bununla beraber, aydınlanma idealinin, bir toplum tasarısı olarak sunulması, aklın amaca dönük mahiyetini açık eder. Aydınlanmış bir topluma ulaşmanın yolu, üyelerinin aydınlanmış olmasından geçmektedir. Her bir insanda tikel formuyla bulunan akıl, bu noktada toplumun en küçük birimi olan insanın aydınlatılmasını amaç kabul eder. Duman'ın yerinde tespiti üzerine, "...Aydınlanma düşünürleri, aklın düzenini gerçekleştirilmeyi, kendi aklını kendi başına kullanabilme cesareti göstererek rasyonel otonom özne haline gelen bireyin çıkarlarına ve özgürlüğüne uygun şekilde, toplumun ya da toplumsal düzenin yeniden inşa edilmesi olarak algılamışlardır (Duman, 2010:48)". Bu durumda aklın kendisi bir amaç haline gelir, zira bir toplumun üyelerinin aydınlanması için, öncelikle zihinlerinin değişmesi gerekmektedir. Aydınlanma idealine ulaşmak, zihinlere ulaşmaktan geçmektedir. Bu anlatı, "kendinde bir amaç olarak birey(Duman, 2010:53)" düşüncesiyle temellenir.

Horkheimer (1895-1973) tarafından, derinlikli bir analize tabi tutulan araçsal akıl kavramı, özde aklın söz konusu eleştirel/sorgulayıcı işlevini yitirmesini anlatır. Akılcı bir düzenin dayanaklarını ortaya koyan aydınlanma düşünürleri, bu düzeni inşa etmek için akla eleştirel bir misyon yüklemişlerdir. Zira bu bağlamda yeni bir düzen kurmak için, öncelikle mevcut düzenin yıkılması elzemdir. Ancak akıl, pratikte zamanla bu misyonun gerekli kıldığı niteliklerden yoksun kalmaya başlar. Aklın, eleştirel kimliğini kaybetmesi (Durdu, 2005:128), araçsallığına yönelik içeriklerin üretilmesi ve tüketilmesiyle eş zamanlı olarak gerçekleşmiştir. Taylor'un eleştirilerinde, araçsal akıl iki temel özelliği ile görünür olur, bunlardan biri bireysel isteklerin tatmini noktasında şahsi çıkarların, her türden toplumsal değer-in-özel yahut kamusal örüntüleriyle-aracsallaştırılması anlamında öncelenmesi, diğeri ise özgür iradenin bir tezahürü olarak, seçme ediminin, seçime konu olan nesneden bağımsız olarak, her şeyin ölçüsü kılınması.¹¹ Burada dikkat çekici olan, her iki özellik de yukarıda dillendirilen bireyciliğin sorunlu bir türüne yönelik bir göndermeye ev sahipliği yapmaktadır. Bu noktada kişisel istek ve arzuların karşılanmasında, çıkar odaklı bakışa yer verilmesi, Taylor'un deyişiyle, "çevremizdeki varlıkların, var oluş konumlarının getirdiği önemi kaybederek, tasarılarımız için birer ham madde ve araç haline gelmelerine" neden olmaktadır (Taylor, 1995: 13).

Araçsal aklının çıkış noktası, aydınlanmanın rasyonel söylemidir, bu söylem, aklın iki önemli misyon olduğunu vaaz eder. Aydınlanma idealine ulaşabilmenin mümkün olduğunu savunan dönem düşünürleri, bu yolda aklın kılavuzluğuna sarılırlar. Bu misyonlardan ilki, özgürlük anlatısına kaynaklık eder ve bu bağlamda konunun modern dönem adına ilk tanımlarından birini yapan Kant'ın (1724-1804) tanımına göre, aydınlanmış olmanın ölçüsü aklın kullanımından geçer, elbette bu aklın nasıl kullanılacağı düşünürlerin belirlediği ilkeler çerçevesinde olacaktır, ancak bu durum, aklıyla eyleyen, rasyonel insan anlatısıyla çelişmez. Burada Kant'a göre (2015: 311), önemli olan, kişinin kendi hayatını, hiçbir dışsal otoriteye bağlanmadan, bizzat kendi aklıyla belirlemesidir ki bu da iradenin özgür kılındığı bir toplum düzenini işaret eder. Dolayısıyla aydınlanma aklının ilk misyonu, özgür iradenin temini noktasında tecelli eder.

Aklın eleştirel kimliği diğer misyonu açık eder. Yukarıda bahsedilen, kişinin özgür iradesiyle hareket edebildiği, kendi kararlarını doğrudan kendi aklıyla belirlediği bir toplum düzeninin kurulabilmesi için, öncelikle mevcut düzenin değişmesi gerekmektedir (Köktaş, 2016:560; Timuçin, 2007: 54). Bu ise, aklın eleştiriye dönük, sorgulayıcı bir mekanizma olarak işlevselleştirilmesinden geçer.¹² Hiç kuşkusuz bu aşamada, aklın toplumsal etkinliği öngörülemeyen birtakım olumsuzlukları beraberinde getirmiştir, ancak ana hatlarıyla aklın eleştirel misyonu hem aydınlanma idealinin hayata geçirilmesi hem de özgürlüklerin temin edilmesi ve güvenceye alınması için elzemdir. Aklın yıkıcı ve kurucu niteliği (Cevizci, 2017: 15), eleştirel yönünü vurgulayan bu misyonun bir uzamıdır, gerek aydınlanmacıların söylemlerinde gerekse devrimci uygulamalarda, aklın eleştirel gücü mutlak anlamda tezahür etmiş ve XIX. yüzyıl modernleşmesinin de başlıca itici gücü olmuştur.

¹¹Araçsal akılda, amaçlar mutlak anlamda doğru ve gerekli sayıldığı için, ahlâki yahut insani değerlere ne düzeyde uygun oldukları bahsi büyük ölçüde önemini yitirmektedir. Bu durum aynı kavramsallaştırmanın bir uzantısı olarak, seçme edimine konu olan içeriklerin de değerini düşürmekte ve önemsiz hale getirmektedir. Böylece edimde bulunmanın koşulu ve ahlâki olma vasfını taşıması gereken özgür irade, araçsal bir niteliğe bürünerek müspet anlamından uzak düşmektedir, Taylor'un yerinde tespiti ile yaşamımızı başlı başına yönlendirmesi beklenen bağımsız amaçlarımız, faydayı maksimize etme isteminin gölgesinde kalmakta ve basitleşmektedir (Taylor, 1995: 13).

¹²Burada, "Din, doğa görüşü, toplum, devlet düzeni her şey acımasız bir eleştiriden geçirildi. Her şey varlığını aklın yargıç sandalyesi önünde haklı çıkarmak ya da varlığından vazgeçmek zorundaydı. Düşünen akıl, biricik ölçü olarak her şeye uygulandı... O zamana kadar ki tüm toplum ve devlet biçimleri ve geçmişten artakalan tüm düşünceler, akıl dışı ilan edilerek terk edildi" görüşü ön plana çıkmaktadır (Buhr vd., 1984: 86).

Akılın araçsal bir hüviyete bürünmesi, sözü edilen eleştirel gücünü yitirmesiyle gerçekleşir (Habermas, 2003: 97; Dellaloğlu,1995: 32) ve akıl sorgulayıcı mantığında zuhur eden eleştireliliği önemini kaybedince, aklın kullanımına ilişkin görüntüler, yalnızca özgür iradenin tecelli edişiyle sınırlı hale gelir. Akıl, tüm dışsallıkları nötr kabul ettiği için, bu durumda birey özgür iradesiyle baş başa kalacak ve bunun temeline de akılı koyacaktır, aklın kullanım değeri, büyük ölçüde iradi olanın etkinlik sahasına göre belirlenecektir. Bu ise, seçim ediminde karşılık bulur. Bireyin, ideal hayat seçenekleri arasında, istediğini seçebilme özgürlüğüne sahip olması, aklın etkin kullanımı açısından yeterli sayılmıştır. Diğer bir deyişle aklın değeri, bu yeni düzende seçim edimine, bir şeyi özgürce tercih edebilme iradesine indirgenmiştir.¹³

Aydınlanmanın rasyonalitesinde, evrenin işleyişi, hakikatin belirlenmesi ve ideal toplum düzeninin tesisi başta olmak üzere, her şeyin temeline akıl yerleştirilmiştir, bu yönüyle aydınlanmanın en önemli birleştirici ve merkezi kavramının akıl olduğunu söylemek de yanlış olmayacaktır (Duman, 2010: 46). Devrim'le birlikte bu yaklaşım somut öncüllerini vermeye başlar; Devrim, Fransız aydınlanma felsefesinin etkisi altında gerçekleşen bir akıl devrimidir (Koç, 2018: 70) ve aklın her şeyin ölçüsü kılındığı bir toplum ideali devrimcilerin zihninde sınırsız bir düzeyde yer edecektir. Bu iki önemli gelişme, biri teorik dayanaklarıyla, diğer pratik olanaklarıyla, aklın mutlak bir karaktere¹⁴ bürünmesine neden olmuştur, bu durum, yukarıda dile getirilen, aklın iradi olanı önceleyen mahiyeti açısından da geçerlilik taşır, eleştirel misyonun zamanla önemini yitirmesi ve gelinen noktada, aklın salt iradi yönünün vurgulanması, kaçınılmaz olarak iradenin mutlaklaştırılmasıyla sonuçlanmıştır.

Taylor nazarında, aydınlanma kavramı ile irtibatlı bir biçimde modernliğe yönelik eleştirel bir okumadır. Aklın araçsallaştırıldığı koşullarda, bireyin bencilce karar vermesi olağan karşılanmaktadır, çünkü bizatihi araçsal aklın kendisi 'ben-merkezci' bir bakışa içkindir. "Araçsal akıl dünyayı ve diğer insanları nasıl sömürebileceğine bakmakta ve değerleri, bilgi ve yaşam açısından önemsiz bir role indirmektedir (aktaran Hira ve Şan, 2007: 327)". Bu bakışın olumsuz etkilerine son vermenin gerekliliği, Taylor için daha iyi bir dünyanın halen mümkün olduğu fikriyle temellendirilir, bunun yolu ise aydınlanmada idealize edilen değerleri muhafaza etmek, yaşatmak ve zamanla ciddi bir kırılmaya maruz kalmaları gerçeğinden hareketle yeniden ideal anlatıların konusu kılmaktan geçmektedir.

Taylor'un bu çalışmada düşünceleri noktasında başvuru olan temel eser olan "*Modernliğin Sıkıntıları*"nda, ele aldığı son sıkıntı, özgürlüğün yitirilmesidir. Diğer iki sıkıntı da

¹³Araçsal aklın tipik bir yansıması olan bu husus, bencil bireyin var oluş zeminine ilişkin bir göndermeye de kaynak teşkil eder. Seçme edimiyle özgür iradenin bir tutulması, seçime konu olan varlık, eşya yahut nesnenin kendisini önemsiz kıldığından, seçimde bulunan birey, her türlü mesuliyetten kurtulmaktadır. Araçsal akıl, seçme edimini öncelerken, seçilen şeyin araçsallaştırılmasını meşrulaştırır. Böylece birey, araçsal aklın geçerli kıldığı koşullarda, çıkarlarına hizmet etmesine bağlı olarak, insan hayatını bile araçsallaştırabilmekte ve bu durumun yol açtığı olumsuzluklara dair hiçbir şekilde sorumluluk duymamaktadır.

¹⁴"Aydınlanma, inşa etmeye çalıştığı yeni dünyada, mutlak bir hümanizm ile söz konusu hümanizme bağlı olarak mutlak bir akılcılıkla, insan davranışının yegâne rehberinin, gelenek ya da din değil de, kendisi dışında başka hiçbir kaynaktan yardım görmeyen akıl olduğuna beslenen inançla karakterize olur (Cevizci, 2017: 32)".

"...Saldırgan akıl savaş meydanına doğru yürüyordu...O halde (akıl) insanı hayvandan ayıran ve onu üstün kılan bir meleke miydi? Evet ama faaliyetine hiçbir hudut konmamak, kudretini sonsuza kadar götürmek şartıyla (Hazard, 1981: 131)".Aklın mutlaklaştırıldığı koşulların yaratımında Fransız Devrimi ayırt edici bir konumda bulunmaktadır. Jakobenlerin iktidarı döneminde, akla dayalı şekilde yeni bir din anlatısı ortaya konmuş, Hıristiyanlık öğretisi terk edilerek Kilise'nin varlığına son verilmiştir. Bu doğrultuda, *Milli Devrim Meclisi*, 10 Kasım 1793'te, resmi olarak 'akıl dini'ni kabul etmiş, devlet kilisesinin bundan böyle 'akıl tapınağı' olarak adlandırılmasına karar vermiştir. Bu yeni dinin Tanrı'sı ise *Yüce Varlık* adını alır, meclis, yayınladığı maddelerle halkın, *Yüce Varlık* karşısında yerine getirmekle yükümlü olduğu ödevleri bir hükme bağlamış ve toplumu bu yönde dizayn etmeye çalışmıştır (Bu konuda geniş bilgi için bkz.; Ahmet Faruk Kılıç, (2007), Fransız Devrimi ve Din, *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 3(11).

olduğu gibi, burada da aydınlanmanın yarattığı zihni değişim belirleyicidir, Taylor özgürlüğün yitime uğratıldığı modernleşme sürecinde, bireyin sorunlu tutumuna ve aklın araçsal formuna odaklanır, ilgili eserinde, ilk iki sıkıntının, üçüncü bir sıkıntıya yol açtığını aktarır ki bu aydınlanmanın özgürlük söyleminde yaşanan değer kaybından başkası değildir. Bilindiği üzere, aydınlanma bireyciliği, insanın doğuştan özgür olduğu görüşünü esas alır, doğal haklar kuramının bir ürünü olan bu görüş, ideal bir toplumda özgürlüklerin güvence altına alınmasını gerektirmektedir (Oralgül, 2014: 84-85). Ancak, özgürlüğün sınırsız doğası karşısında kaygı taşıyan aydınlanma düşünürleri, özgür iradenin kapsamını, ahlâki olma noktasında sınırlandırmaya çalışmışlardır. Modern birey, bu anlamıyla özgür olduğu kadar-ki özgürlüğüne sahip çıkmakla eş düzeyde-ahlâki edimlerde de bulunmakla yükümlüdür. Aydınlanmanın birey anlatısı budur.

Avrupa'nın aydınlanmış insanı için ise birey olmanın ahlâki formu, özgürlüğün vaat ettikleri karşısında büyük ölçüde göz ardı edilmiş ve bu nedenle birey olmak özgür olmakla bir tutulmuştur. Bunun temel sebebi, insanlığın asırlar boyu maruz kaldığı mâni olan baskı ve zulmün, aydınlanma ile birlikte ilk kez sistemli bir şekilde sorgulanmış olmasıdır (Cevizci, 2017: 27-29; Buhr vd., 1984: 5). Bu bağlamda başta kilise olmak üzere, her çeşit otoriter yapı ve unsurun, özgür iradenin önünde birer engel teşkil ettiği için yıkılmaları gerektiği yönündeki hâkim görüş, dönem insanının zihninde muazzam dokunuşlarda bulunmuştur. Böylesi bir ortamda, özgür olmanın oldukça cazip hale geldiğini tahmin etmek zor olmaz. Buna, insan hayatının anlamlandırılması ve evrene ilişkin her türlü gizemin çözülmesinde, akla biçilen rolü de eklemek gerekmektedir, aklın hakikatin yegâne kaynağı olarak işlevselleştirilmesi (Davies, 2005: 6), her bir insanda tikel olarak bulunan aklın mutlaklaştırılması anlamına gelmektedir ki bu da en nihayetinde, muktedir insanın ifşasıdır. Bu anlamda rasyonel insan miti, kişilik sorunları yaşayan bireyin tarih sahnesine çıkışını anlatır. Aydınlanmada beliren sorgulayıcı zihniyetin, Fransız Devrimi ile birlikte somut öncüllerini vermeye başlamasıyla, dönem insanı gerçekten de iradesini sınırlayan tüm otoriter unsurlardan kurtulacak ve böylece özgürlüğün bencillik yönünde gelişimi önünde hiçbir engel kalmayacaktır.

Sorunlu birey, ben-merkezci bir bakışın iz düşümünde, bencilce kararlar alacağı için, birilerinin özgürlük yitimine uğraması bu aşamada kaçınılmazdır, başkalarının özgürlüğünü gasp eden bencil birey, ahlâki olmanın gerektirdiği bilinçten uzak düşmekte ve böylece seçimleriyle başkalarına zarar vermektedir. Bu bağlamda, bireysel çıkarın mutlak anlamda gözetildiği ve her şeyin yegâne ölçüsü kılındığı bir toplumda, ahlâki olma noktasında tezahür eden yerleşik/olası her türden toplumsal değer, araçsal bir hüviyete bürünmekte ve bu bakımdan sahip olduğu müspet anlamından kolaylıkla sıyrılabilmektedir (Taylor, 1995: 53). Taylor'un ortaya koyduğu bakış açısına göre, ahlâki olmayan seçim, bir başkasının hakkına kastetmekte ve özgürlüğün yitimini hükümlü kılmaktadır. Bu durum, seçme iradesinin kendisini de sorunlu hale getirir, zira seçme edimi, ahlâki olmadığına seçimde bulunan kişinin özgürlüğü de menfî bir anlama bürünmektedir. Aydınlanmanın birey anlatısında, insan özgür olduğu kadar ahlâki bir varlık olarak da tasarlanmaktadır¹⁵, bireyin seçme edimi, özgür ve ahlâki olduğu takdirde aydınlanmada kavramsallaştırılan ideal anlatının bir konusu olur. Oysaki sorunlu bireycilikte, çıkar odaklı ve ben-merkezci bir bakış egemen olduğundan, seçme ediminin ahlâkiliği

¹⁵ Aydınlanmanın ahlâk vaazı, bireyin ideal davranışlarda/edimlerde bulunmasını ve bu cihette toplumsal düzeyde kimi yükümlülükleri taşımasını gerektirmektedir, aydınlanmanın bireye bakışı sadece özgürlük noktasında tecelli etmez, ideal hayata ulaşmak için, özgür bireyin sorumluluk bilinciyle hareket etmesi elzemdir. Bu nedenle bireyin özgürlüğü kadar, sorumlu bir varlık olduğu anlatısı da aydınlanmada kendisine yeterli düzeyde yer bulur. Bu durumda da sorumluluğun bizatihi kendisi, niteliği ve kapsamı bireyi ideal davranışta bulunmaya sevk ettiğinden, bireyin mutlak bir özgürlüğe sahip olması kabul görmemiştir (Ayrıntılı bilgi için bkz. Ural, Şafak (2012), "Aydınlanma, Bilim ve Bireyleşme", *Aydınlanma, Din ve Demokrasi*, (Ed. Ömer Bozkurt), Ankara: Kalkan Yayınları).

büyük ölçüde ortadan kalkmaktadır, hem seçimde bulunan bireyin hayatı açısından, hem de seçime konu olan başka hayatlar nezdinde bu konu oldukça tartışılır bir noktaya gelebilmektedir.

Araçsal aklın, arzuların tatmin edilmesine hizmet eden ve çıkar odaklı yaklaşımı esas alan içyapısı, toplumun diğer üyeleri üzerinde tahakküm edici bir anlayışın doğmasına neden olmaktadır (Karamolla ve Kiriş, 2020: 3570-3572; Odabaş, 2018: 222-223). Burada birey kendi çıkarı için, gerekli gördüğünde bir başkasının özgürlüğünü dahi yok sayabilmektedir. Çünkü araçsal akıl, seçme ediminin kendisini esas aldığından, seçme ediminin konusu olan, araçsallaştırılan varlık göz ardı edilmektedir. Bu durumda, araçsal aklın mantığında yalnızca seçim yapabilmek bile özgürlüğün yitimini hükümlü kılmaktadır.

Bununla beraber, böyle bir seçim, bizatihi seçim ediminin kendisini de tartışmalı hale getirir, bireyin başkasının özgürlüğünü, kendi çıkarlarına öncelik tanınması ve hizmet etmesine bağlı olarak araçsal konuma indirilmesi, aydınlanmanın ahlâki bireyinden uzaklaşdığı koşulları yaratmaktadır, seçme edimi, ahlâki olma kaygısı ve niyetini içermediğinden, keyfilik esasına dayandırılmaktadır. Dolayısıyla, bireysel iradeyi esas alan ve yalnızca seçme edimiyle sınırlandıran anlayış, ahlâki olanı göz ardı eden özgürlük anlatısını meşrulaştırmaktadır. Buna karşın Taylor, bireysel iradenin kendisini, yani kişisel tutumu eleştiri konusu yapmakta, özgür iradeyi her şeyin ölçüsü kılan bu anlayışa şerh koymaktadır/düşmektedir (Taylor: 1995: 38-39); zira iradi olan bu noktada ahlâk dışı olma özelliği taşımaktadır. Ahlâki olmayan seçim, özgürlüğün anlamında bir kırılmaya, başka bir deyişle bir daralmaya yol açmaktadır, böyle bir seçim, bireyin toplumsal bir varlık olmasından hareketle, yalnızca topluma ve üyelerine değil, doğrudan seçim iradesini elinde bulundura bireyin kendisini de zarar vermektedir.¹⁶ Özgürlüğü, ahlâki olanın sınırlayıcı doğasından çıkararak bu anlatı, sonu gelmeyen arzulara yol açacağından, bireysel hayatın keyfilik esasına göre düzenlenmesine neden olacaktır. Çünkü bu dünya, tam da isteklerin sonsuz, kaynakları sınırlı olduğu bir dünyadır, insanın sınırsız doğası, her şeyin keyfi olarak belirlendiği ve tüm ahlâki değerlerin ötelendiği bir yaşam tarzını, bir hayat telakkisini olumlamaktadır. Bu durum ise bizatihi insan hayatının değersizleşmesi, aydınlanma ile tabiri caizse Tanrı katına yükseltelen insan varlığının içinin boşaltılması anlamına gelmektedir.

Taylor (1995: 12-13), özgürlüğün yaşadığı değer kaybını, siyasi yönüyle de irdeler, zira özgürlüğün elden çıkmasının bizzat kendisinin siyasi yaşamda kendisini gösterdiğini ifade eder. Taylor'a göre bencil ve araçsal aklın, gelinen noktada insanı kendi benliğinin sınırlarına hapsedtiği ve bu yüzden toplumsal meselelere karşı duyarsız hale getirdiği eleştirisi, özgürlük yitiminin siyasi yönünü açığa çıkartır. Her iki olgu da insan hayatını, isteme ve seçme edimlerine indirgemektedir, bu anlayışa göre istemek özgür olmayı, isteğin karşılanması ise mutluluğu temsil etmektedir. İsteklerini kendi akli ve iradesine dayandıran modern birey, istemin bir gereği olarak seçimde bulunur. Seçimin yukarıda bahsi geçen ahlâki olmayan mahiyeti bir yana, yaşamın özü haline gelmesi (Fromm, 2003:37, 52), siyasi denetimin etkinliğini artıran bir gelişme olarak kayda geçer, çünkü bu ortamda birey için önemli olan seçimde bulunabilmektir, iktidar seçime konu olan seçeneklerin üretimini sağladığı ölçüde meşru ve gerekli görülecektir. Taylor'un dikkat çektiği bu gerçek, bireyin toplumsal meseleler karşısında duyarsız bir tutum içine girmesini ifade eder, çıkar eksenli bakışın doğal bir sonucu olarak, birey temelde kendi isteklerinin karşılanmasıyla ilgilenmektedir. Taylor (1995: 16) bunun da sebebinin, "yönetim özel yaşamın doyucu olması için gerekli araçları ürettiği ve yaygın olarak paylaştığı sürece herkes evde oturup, özel yaşamın keyfini çıkarmayı yeğlemektedir" olarak betimler.

¹⁶"Bencilik, insanın her şeyi yalnızca kendisi için istemesi durumudur. Bölüşmek yerine, sahip olmak kişiye haz verir. Sahip olmak tek hedef olunca, insan giderek daha açgözlü ve ihtiras sahibi olur. Çünkü ne kadar çok şeyi olursa, o kadar mutlu olacağını sanır. Böylelikle kişi, herkese karşı bir düşmanlık beslemeye başlar (Fromm, 2003:25)".

Araçsal aklın, özgürlüğü seçme edimiyle sınırlandırması, edimin konusu olan seçeneklerin sorgulanmasına engel teşkil eder. Bu aşamada, birey seçtikçe, özgür olduğu yanılımasına kapılmaktadır, oysaki gerçekte özgürlük kayda değer biçimde bir değer kaybına uğramaktadır, Loo ve Reijen'e göre (2003: 178), bu durumda bireyin seçme etkinliği yaygınlık kazandıkça özgürlüğün kaybı da o nispete karşılık bulmaktadır. İktidar, bireye seçebileceği yeni içerikler ürettiği oranda, yönetme iradesini haklılaştırmakta, toplumsal etkinliğini artırmaktadır, söz konusu içeriklerin insan hayatına ne kadar yararlı olduğu yahut aydınlanmada idealize edilen değerlerle ne düzeyde örtüştüğü çok da önemli değildir. Çünkü araçsal akıl seçimin kendisiyle ilgilenmekte, seçme ediminin yol açabileceği olası olumsuzlukların eleştirilmesini yadsımaktadır. Tatminkâr bir hayata sahip olma isteği, daha iyi yönetilme kaygısını bastırdığı bu koşullarda daha net ortaya çıkar (Touraine, 2002: 286).

Görülen odur ki Birey her ne kadar seçimde bulunma iradesini elinde bulundursa da, seçime konu olan içeriklerin kendisi de üretim süreci de temelde iktidarın kendi ideolojisini aklama/meşru kılma niyeti ve çabasının bir ürünüdür. Bu nedenle de seçme ediminin özgür iradeyle ve bağımsız bir şekilde gerçekleştiği inancı, bir yanılısamadan öteye gitmemektedir. Şu hâlde modern birey için, özgürlüğün yitimi, toplumsal sorunlar karşısında, kendi çıkarlarını esas alan bir anlayışın-araçsal akla ve bencilliğin içkin- tecellisi olarak, hükümlü hale gelir. Bireyi, kendi benliğinin, aşılmaz yahut aşılması güç sınırlarına hapseden bu durum, aydınlanma bireyinin, kendi hayatına, toplumsal yaşama ve evrenin sırlarına yönelik sorgulayıcı mantığıyla, taban tabana zıttır, nitekim birey burada etkin/aktif olmaktan uzakta, pasif/edilgen bir konumda yer almaktadır.¹⁷ İktidarı ve uygulamalarını sorgulamak bir yana, seçim yapabileceği/tercih edebildiği içerikler ürettiği sürece, mevcut yönetim düzenini meşru, gerekli ve hatta ideal sayacaktır. Özgürlüğün ölçütü seçimde bulunmaktır, iktidar seçme olgusunu güçlü kılan ve yaygınlaştıran yatırımları yaptıkça, birey nezdinde özgürlüğün garantisi olarak görüleceği bir anlayış hâkim hale gelmektedir.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Son bir iki yüzyıllık süreç göstermiştir ki toplumsal kurumlar ve yerleşik değerler üzerinde köklü/geri dönülmez bir değişime yol açan modernleşme olgusu, tarihi serüveni boyunca pek çok fikirsel/düşünsel tartışmaya konu olmuştur. Bu husus, bir yandan Avrupa'nın geçirdiği modernleşme sürecine yakından bakmayı gerektirmekte, öte yandan modern olanın kendisine, diğer bir deyişle modernlik hali/modern olma durumuna dair kavramsal bir analizi kaçınılmaz kılmaktadır. Çünkü modernleşme denilen olgu, -hangi kültürel düzlemde tezahür ettiği yahut ne tür bir gelişim seyri

¹⁷Modernlik anlatıları içerisinde, bireyin aydınlanmada idealize edilen vasıflarından uzaklaştığı ve bu yönde pasif bir varlık haline dönüştüğü tespiti, Taylor'dan önce, Fransız düşünür Alexis de Tocqueville tarafından güçlü bir şekilde dile getirilmiştir. De Tocqueville *Amerika'da Demokrasi* isimli eserinde, modern bireyi bekleyen en büyük tehlike olarak, refah düşkünlüğünü ve rahat yaşama olanaklarının yaygınlaşmasını işaret eder. Taylor'un da belirttiği üzere, bu ortamda, bireylerin toplumsal sorunlarla teması azalmakta ve bu yüzden bunların tartışılması, sorgulanması ve giderilmesine yönelik bilince ket vurulmaktadır. Bu durumu Despotizm'in yeni bir türü olarak, Demokratik rejimde irdeleyen de Tocqueville, bireysel haz ve mutluluğu tatmin eden imkânların sağlanmasına bağlı olarak, refaha dönük bir hayat sürmeye alış(tırıl)an bireylerin, bu şekilde yalnızlaşarak atomize hale geldiklerini ve böylece farkında olmadan toplumsal denetime işlerlik kazandırdıklarını savunmuştur. Fransız düşünür, bu koşulların yaratımını 'yumuşak despotizm' kavramıyla ilişkilendirmiş, bireyciliği menfi boyutuna oldukça erken sayılabilecek bir dönemde, hem de *Yeni Dünya*'nın siyasi ve toplumsal koşullarından hareketle dikkat çekmeyi başarmıştır (Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. de Tocqueville, Alexis (1994), *Amerika'da Demokrasi*, (Çev. İ. Sezal ve F. Dilber), Ankara: Yetkin Yayınları).

izlediğine bakılmaksızın-modern olanın kendisine yer bulduğu, yani hayat sahasını genişlettiği bir süreç olarak kayda geçmiştir. Yeni olanın mevcut olan üzerinde yarattığı baskı, onun değişime karşı duyarsız kalmasını engellemekte ve bu bakımdan bir yönüyle meşruiyet krizi, diğer yönüyle ise bir var olma mücadelesine sürüklenmesine sebep olmaktadır. Dolayısıyla bu durumda da modern olmak adına hayat bulan her türlü uygulama, bir şekilde eleştirel bakışa kaynaklık edici özellikleri içinde taşıyan bir mahiyete 'özü' itibarıyla gitmektedir. Post modern dönemde, yeni ile geleneksel arasındaki bu gerilimli ilişki, kaçınılmaz biçimde bir takım istenmeyen/olumsuz sonuçlara mahal vermiş ve böylece bunların giderilmesi adına sorgulayıcı bir yaklaşımın benimsenmesini gerekli kılmıştır.

Bu ifadelerden hareketle, bu çalışma öncelikle modern olana ilişkin, Kanadalı düşünür Charles Taylor'un görüşleri ekseninde eleştirel bir anlatıya ev sahipliği yapmıştır. Avrupa'da baş gösteren modernleşme süreciyle eş zamanlı bir şekilde ortaya çıkan modernliğin çok boyutlu görüntüleri, toplumsal ve siyasal bağlamda bireyciliğin 'ben-merkezci(li)' bir hüviyete bürünmesi birbirine paraleldir. Bu bağlamda çıkar odaklı bir anlayışın izinde, kişisel çıkarın her türden toplumsal erdem ve ilkenin önüne konması ve özgürlüğün gerek bireysel formunda gerekse toplumsal niteliğinde gözle görülür bir değer kaybının yaşanması gibi sonuçların doğması peşi sıra giden bir süreci başlatmıştır. Bu noktada Taylor'un eleştirel anlatıda yer verdiği en önemli modern olma durakları ve önem verdiği olgular da bu konular üzerinde yoğunlaşmaktadır. Her ne kadar, bireyin ahlâki yükümlülüğü, aydınlanma düşünürlerince bir vaaz niteliğinde dillendirilse de gerçekte aydınlanma bireyciliği ahlâki edimlerin sınırlı şekilde hayat bulduğu, buna karşın özgürlüğün, kişisel istek ve arzuların tüm olanaklarıyla karşılanması/tatmini anlamında tezahür ettiği bir gelişime tekabül etmekteydi.

Taylor'a göre bu durum, aydınlanma sonrası modern toplum tasavvurları üzerinden, bireysel özgürlüğün her şeyin ölçüsü kılındığı bir ahlâk anlayışını ve siyasal düzenini belli ölçülerde uygulanır kılmıştır. Bireyciliğin bu yorumu, bizi, aklın araçsal bir hüviyete büründüğü koşullara götürür. Akıl araçsal bir görünüm arz ettiğinde, insan ilişkileri bir kez daha ahlâki anlamından sıyrılmış ve bu da nihai olarak 'çıkarcı/benmerkezci(li)' bir yaklaşımın benimsenmesine neden olabilecek süreçlere toplumları sürüklemiştir. Bu aşamada, amaçlardan ziyade araçların, seçme edimine konu olan içerikten çok, edimin kendisinin önemsendiği böylesi bir siyasal düzende (adı ne olursa olsun), aydınlanmada idealize edilen değerlerin karşılık bulmasını beklemek çok da mümkün görünmemektedir. Bu duruma ilişkin olarak Charles Taylor'un fikirlerini inceleyen Serge Audier'e göre, Taylor'un modern olma eleştirilerinin siyasal ve toplumsal mahiyetini şu noktada önemli görmektir:

Charles Taylor, liberalizmin, farklılaşmış bir insan doğası vizyonundan hareketle savunduğu evrenselci bireysel haklar düşüncesinin karşısına, kimliksel farklılıkları tanıyan ve bunlar için özel bir yaklaşımın gerekli olduğunu savunan bir ayrım siyasetini çıkarır. Onun ileri sürdüğü teze göre *liberal atomizm* kamusal yaşama zararlıdır: Bireylerin kendilerini her türlü bağımlılığın dışında görmelerine yol açar. Bununla birlikte Taylor liberal bireyciliğin reddedilmesi gerektiğini savunan MacIntyre'in Yeni Aristotelesçi tezlerine katılmaz. O bazı liberal özellikler kattığı komünöter bir anlayışı tanımlama girişiminde Walzer'e daha yakındır (Audier, 2006: 118-119).

Bu şekilde görüşleri çağdaşı olan birçok düşünür ve yazara zaman zaman yaklaşır, uzaklaştığı ortaya konulsa da Charles Taylor'un siyasal ve toplumsal bağlamda bireyciliğin sorunlu muhtevası ve aklı araçsallaştıran anlayışın iz düşümünde, özgürlüğün yitime uğraması, bu hususta modern olanın içinde bulunduğu açmazın derinliğini gözler önüne sermesi açısından bilhassa önemli birçok 'özgün' argümanı bize sunması/sunabilmesi noktasında önemlidir. Bu çalışmada üzerinde oldukça ayrıntılı olarak durulan Taylor'un özgürlük kaybı düşüncesinin, tüm modernlik sıkıntıları içerisinde, em önemli

sorun alanlarından biri olarak ortaya koyması hem modernleşme sürecinde yaşananlara hem de modern olanın bizatihi kendisine eleştirel bir gözle bakılmasının gerekliliğini açığa çıkartmaktadır/çıkarmıştır.

Taylor özelinde ve genel olarak modernliğin sıkıntıları bağlamındaki görüşler noktasında sonuç olarak unutulmamalıdır ki, modern olanın özünde, akli ve özgür iradesiyle hareket eden insanın toplumsal ve bireysel etkinliği yer almaktadır. Bu bakımdan, akli ve özgür iradeyi 'sakat kılan/sekteye uğratan' yahut işlevsiz bırakan her gelişme, modern olana yönelik eleştirel bir gönderme içermeyi gerektirir bir mahiyete doğru kaçınılmaz olarak evrilmektedir. Taylor'un modern olan üzerinden, bireysel ve özgürlüğe ilişkin ortaya koyduğu eleştirel perspektif de bu yönde okunarak, günümüzde bu bağlamdaki tartışmalarda çözüm odaklı bir perspektif üzerinden ön plana çıkartılabilir nitelikte bir vizyon koyabilmeyi amaçladığı düşünülmektedir.

Etik Beyan

"Charles Taylor'un 'Modernlik Eleştirisi' Bağlamında 'Bireysellik' ve 'Özgürlük' Sorunları Üzerine Bir Çözümleme" başlıklı çalışmasının yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların her ikisi de çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Audier, S. (2006). *Cumhuriyet Kuramları*. İ. Yerguz (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aydın, M. (2014). *Moderniteye Dışarıdan Bakmak*. İstanbul: Açılımkitap Yayınları.
- Bauman, Z. (2018). *Özgürlük*. K. Eren (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (1999). *Sosyolojik Düşünmek*. A. Yılmaz (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Berke, Z. (2018). Modernliğin Sıkıntıları ve Sahicilik Etiği: Charles Taylor. *II.Uluslararası Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri (SADAB) Sempozyumu* içinde (ss. 78-88), 21-23 Ekim, Antalya.
- Buhr, M., W. Schroeder ve K. Barck (1984). *Aydınlanma Hareketi ve Felsefesi*. V. Atayman (Çev.). İstanbul: Birim Yayınları.
- Butler, C. (2013). *Modernizm*. N. Örgü (Çev.). Ankara: Dost Kitabevi.
- Can, N. (2009). Mekanistik Evren Anlayışı ya da Hakikatin Bilgisinden Fenomenler Bilimine. *Kaygı Dergisi*, 13, 101-112.
- Cevizci, A. (2017). *Aydınlanma Felsefesi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Davies, S. (2005). Aydınlanma. Atilla Yayla (Çev.). *Liberal Düşünce Dergisi*, 10(37), 5-10.

Çelik, F. & Özgür, H. (2022). Charles Taylor'un 'Modernlik Eleştirisi' Bağlamında 'Bireysellik' ve 'Özgürlük' Sorunları Üzerine Bir Çözümleme. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 24(43), 785-802.

- de Lara, P. (2003). Komünote ve Komünoterizm. İ. Yerguz (Çev.). P. Raynaud ve S. Rials (Ed.), *Siyaset Felsefesi Sözlüğü* içinde (ss. 513-519), İstanbul: İletişim Yayınları.
- deTocqueville, A. (1994). *Amerika'da Demokrasi*. İ. Sezal ve F. Dilber (Çev.), Ankara: Yetkin Yayınları.
- Dellaloğlu, B. (1995). *Frankfurt Okulu'nda Sanat ve Toplum*. Ankara: Bağlam Yayınları.
- Doyle, W. (2015). *Fransız Devrimi*. H. H. Orhon Özdağ (Çev.). Ankara: Dost Yayınları.
- Duman, F. (2010). *Aydınlanma Eleştirisinden Devrim Karşıtlığına*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Durdu, Z. (2005). Aydınlanma'nın Diyalektiği: Eleştirel Kuramın Aydınlanma Eleştirisi. *Liberal Düşünce Dergisi*, 10(37), 126-136.
- Dursunoğlu, İ. (2016). Sosyal Darwinizm. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(1), 210-221.
- Erincik, S. (2012). Charles Taylor'da Modernliğin Sıkıntıları Olarak Üç Mesele. *Toplumbilimleri Dergisi*, 6(11), 147-168.
- Fromm, E. (2003). *Sahip Olmak ya da Olmak*. A. Arıtan (Çev.). İstanbul: Arıtan Yayınları.
- Gillespie, M. A. (2008). *The Theological Origins of Modernity*. Chicago: Chicago Press.
- Güçlü, A., Ü. H. Yolsav, S. Uzun ve E. Uzun (2003). *Felsefe Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Habermas, J. (2003). Mitle Aydınlanmanın Kördüğümü: Max Horkheimer ve Theodor Adorno. *Cogito Dergisi*, 36, 85-110.
- Hazard, P. (1981). *Batı Düşüncesindeki Büyük Değişme*. E. Güngör (Çev.). İstanbul: Tur Yayınları.
- Heywood, A. (2015). *Siyasi İdeolojiler*. L. Köker (Çev.). Ankara: Liberte Yayınları.
- Hira, İ. ve M. K. Şan (2007). Frankfurt Okulu ve Kültür Endüstrisi Eleştirisi. M. K. Şan (Ed.), *Sosyoloji Yazıları I, Sakarya Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Ortak Çalışması* içinde (ss. 324-340), İstanbul: Kızılelma Yayınları.
- Honderich, T. (Ed.) (1995). *Philosophy*. Oxford and New York: The Oxford University Press.
- Kant, I. (2015). *Seçilmiş Yazılar*. N. Bozkurt (Çev.). İstanbul: Sentez Yayınları.
- Karamolla, M. ve N. Y. Kiriş (2020). Adorno ve Horkheimer'in Araçsal Akıl Eleştirisi. *Tarih Okul Dergisi*, 13(XLVIII), 3562-3580.
- Kılıç, F. A. (2007). Fransız Devrimi ve Din. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 3(11), 119-142.
- Kocakula, Ö. ve E. Altunoğlu (2017). Narsistik Kişilik Özelliklerinin Karar Süreçlerine Etkisi. *İstanbul Sosyal Bilimler Dergisi*, (18), 50-68.
- Koç, K. A. (2018). İngiliz ve Amerikan Devrimlerine Fransız Devrimi Üzerinden Bir Bakış. *Liberal Düşünce Dergisi*, 23(91-92), 52-72.
- Köktaş, M. (2016). Aydınlanma. H. E. Beriş ve F. Duman (Ed.), *Siyasi Düşünceler Tarihi* içinde (ss.537-573), Ankara: Orion Yayınları.
- Loo, D. V. H. ve V. W. Reijen (2003). *Modernleşmenin Paradoksları*. K. Canatan (Çev.). İstanbul: İnsan Yayınları.

Çelik, F. & Özgür, H. (2022). Charles Taylor'un 'Modernlik Eleştirisi' Bağlamında 'Bireysellik' ve 'Özgürlük' Sorunları Üzerine Bir Çözümleme. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 24(43), 785-802.

- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. O. Akınhay ve D. Kömürcü (Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Odabaş, U. (2018). Frankfurt Okulu ya da Eleştirel Teori Üzerine. *Dört Öge Dergisi*, 7 (14), 211-233.
- Onur, F. (2016). Horkheimer'da Akıl. *Kilikya Felsefe Dergisi*, (1), 74-89.
- Oralgül Demir, E. (2018). Charles Taylor'da Kimlik ve Siyaset İlişkisi. *Kaygı Dergisi*, 31, 1-21.
- Oralgül Demir, E. (2014). *Günümüz Siyaset Felsefesinde Kimlik Sorununa Alternatif Bakışlar: E. Levinas, J. Butler ve C.Taylor'da Kimlik ve Siyaset. (Doktora tezi)*. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Özel, B. F. ve A. Mumyalmaz (2018). Max Horkheimer ve Theodor W.Adorno'da Modern İnsan ve Tüketim İdeolojisi. *Akademik Hassasiyetler Dergisi*, 5(10), 61-82.
- Pierson, C. (2000). *Modern Devlet*. D. Hattatoğlu (Çev.). İstanbul: Çiviyazıları.
- Ruby, C. (2012). *Siyaset Felsefesine Giriş*. A. U. Kılıç (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Rundell, J. (2016). Modernleşme. M. Karakaş (Çev.). A. Kuper ve J. Kuper (Ed.), *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi II. Kitap (L-Z)* içinde (ss. 964-967), Ankara: Adres Yayınları.
- Satıcı, M. (2016). Liberalizm ve Çokkültürlülük Bağlamında Charles Taylor'ın Tanınma Politikası. *ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, 9(1), 173-191.
- Taylor, C. (2014). *Seküler Çağ*. D. Körpe (Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Taylor, C. (2012). *Benliğin Kaynakları*. S. A. Baş ve B. Baş (Çev.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Taylor, C. (2000). *Çokkültürcülük*. F. Aydoğan (Çev.). İstanbul: Cogito Yayınları.
- Taylor, C. (1995). *Modernliğin Sıkıntıları*. U. Canbilen (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Timuçin, A. (2007). Aydınlanma Düşüncesi. *Toplumbilim Dergisi*, Aydınlanma Özel Sayısı, (11), 51-56.
- Topdemir, G. H. (2011). Francis Bacon ve Bilimsel Yöntem. *Bilim ve Teknik Dergisi*, (523), 104-106
- Touraine, A. (2002). *Modernliğin Eleştirisi*. H. Tufan (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ural, Ş. (2012). Aydınlanma, Bilim ve Bireyselleşme, Aydınlanma. Ö. Bozkurt (Ed.), *Din ve Demokrasi* içinde (ss. 19-36), Ankara: Eskiyeeni Yayınları.
- Ünal, S. (2019). Bir Yaşam Biçimi Olarak Bireysellik ve Makyavelist Kimliklerin Yükselişi, *International Congress On New Horizons In Education And Social Sciences (ICES) Proceedings* içinde (ss. 339-345), June 18-19, İstanbul.
- Yılmaz, H. (2020). Empati ile Narsizm Arasındaki İlişkide Bencilliğin Aracı Rolü. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 48, 37-60.